Frolec, Václav

Obyčejová tradice výročního cyklu

In: Frolec, Václav. *Horní Věstonice : společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice.* Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, pp. [341]-385

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/121916
Access Date: 02. 12. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

IX. OBYČEJOVÁ TRADICE VÝROČNÍHO CYKLU

Václav Frolec

Někteří badatelé chápou funkci obyčeje jako „službu celku". V tradičním vesnickém prostředí, z něhož přicházela velká část osídlenců do jihomoravského pohraničí, hrály výroční obyčeje ještě v první polovině našeho století významnou společenskou úlohu a v řadě aspektů bylo jejich konání závazné pro celý vesnický kolektiv. V pohraničních obcích došlo s odsunem německého obyvatelstva k zániku dřívější obyčejové tradice. Nová situace, která nastala s příchodem nového osídlení, znamenala také počátek formování nové tradice, jejíž počátky i další vývojové fáze je možno poznat jen na základě terénních výzkumů.

Doposud shromážděný materiál o výročních obyčejích v nově osídlených pohraničních oblastech našeho státu, zpracovaný popisnou a tematickou formou,[1] odhaluje obecné i zvláštní rysy, které se objevují v lidových obyčejích v jednotlivých částech našeho pohraničí. Náš výzkum v Horních Věstonicích jsme usměrňovali tak, aby splňoval výhody, které nese v etnografii už mnohokrát prakticky prověřený výzkum, jenž umožňuje poznat kulturní jevy v jejich historickém, geografickém i společenském kontextu a s jejich vzájemnými souvislostmi a vazbami, s klady a možnostmi diagnostického výzkumu,[2] který může vést k zjištění, zda se na zkoumané obci a u jejích obyvatel vyskytuje a jak často se vyskytuje určitý jev nebo okruh jevů důležitých pro poznání funkce tradice v kulturním vývoji a při formování současného způsobu života v pohraniční vesnici.[3] Hromadné šetření bylo provedeno u 104 hornověstonických obyvatel (z toho bylo 24 mužů a 80 žen všech profesních a věkových skupin; zastoupeny byly také všechny základní skupiny z hlediska regionálního původu rodin). Dotazník, jehož se při výzkumu používalo (vedle dalších technik, zejména rozhovoru a přímého pozorování), byl koncipován tak, aby v časovém sledu kalendářního roku byly zachyceny obyčejové jevy v popisné formě, s přihlédnutím na nositele obyčejů, jejich původ, sociální postavení a další okolnosti, a to v časovém rozmezí po příchodu rodiny do obce, v padesátých letech (po provedení kolektivizace zemědělství) a v současnosti. Několik otázek bylo zaměřeno na zjištění motivací a hodnocení, s cílem poznat vztah a postoje obyvatel k obyčejové tradici, k jejímu

[175] udržování a dalšímu rozvíjení, i funkci v současném společenském a kulturním životě Horních Věstonic.

První otázkou, kterou jsme sledovali, byla t ř í k r á l o v á o b c h ů z k a, jejíž charakter byl v obci stejný jako v jiných krajích a jejímž nositelem byly děti (někdy děti cikánského původu, přicházející z jiných míst, zejména z Mikulova). Z období před příchodem do Horních Věstonic zná tento obyčej především generace starší padesáti let (82,7 %), za ní následuje věková skupina 40–50 let (68,8 %), potom skupina 30–40 let (52,6 %) a na posledním místě stojí skupina mladých lidí ve věku 15–30 let (17,6 %). Z údajů je zřejmé, že rozhodujícím činitelem pro znalost tříkrálové obchůzky byly intenzita a časová hranice udržování tohoto obyčejového projevu v obcích, odkud obyvatelstvo přicházelo do jihomoravského pohraničí. Je zřejmé, že obyčej se konal i po příchodu osídlenců do Horních Věstonic; dokládají to následující údaje: Z tohoto časového úseku zná obchůzku Tří králů 55,8 % respondentů v kategorii obyvatel starších padesáti let, 31,2 % obyvatel v kategorii 40–50 let, 31,6 % ve skupině 30–40 let i příslušníci mladší generace (35,3 %). Udržování obyčeje však postupně sláblo a v posledních letech zaznamenalo jeho konání už poměrně malé procento obyvatel (průměrně 10 % v každé věkové skupině), což znamená, že šlo už jen o ojedinělé případy, které byly postihnuty pouze v některých rodinách.

Významným obyčejem, který se v Horních Věstonicích ujal brzy po příchodu nových osadníků a žije intenzívně dodnes, je m a s o p u s t. Jádrem masopustních obyčejů byly maškarní průvody procházející v neděli od rána vesnicí a navštěvující jednotlivé rodiny, kde byli účastníci obdarováni slaninou, vejci, vínem a penězi. Při zastavení u domu *skakúni* tančili tanec *pod šable.* Druhý den (pondělí) chodili muži a chlapci po vesnici a „okouvali" každé děvče, které potkali. Třetí den (úterý) večer konala se taneční zábava, která byla zakončována pochováváním basy. Masopustní oslavy pořádala v prvních letech mládež sama, později organizovala průběh obyčeje a zábavy některá z organizací (hasiči, myslivci, politické strany). [176]

V podstatě stejný ráz má také současný masopust. Počátek masopustní obchůzky se sice posunuje na odpolední hodiny, její průběh však neztrácí na pestrosti. Maškary, za něž jsou přestrojeni odrostlejší chlapci a dívky, ale i školní děti, představují starostu s právem, policajta, masopust, ženu s dítětem, čerta, kominíka, tuláka, šaška, cikánku, kata, myslivce, babičku, dědečka, dámu, hulána, zbojníka, mušketýra, čarodějnici, pastýře, žida; nechybějí ani zvířecí masky (medvěd, prase, kočka, kůň, kohout) a chlapci přestrojení za ženy (s uplatněním prvků bojanovického kroje). Některé maškary je někdy těžko blíže určit (*„chodi za barjakú opicu"* – ž. 53 r.). V masopustním průvodu jsou rovněž „skakúni" (většinou stárci a odvedenci), v jejichž oblečení se uplatňují krojové prvky a kteří jsou vybaveni šavlemi, s nimiž tančí za

[177] doprovodu dechové hudby před každým domem tanec pod šable. Muž s právem (v některých letech nesl právo předseda MNV) po příchodu do domu vinšuje: *„Přišli sme vám, panimámo, přišli sme vám vinšovat aj ščestíčka, aj zdravíčka, ať kvetete jak růžička"* (masopust 1975). Po obdarování, v němž je opět slanina, vejce, víno a peníze, pokračuje průvod dále po vesnici. Při taneční zábavě, která se koná večer v sále, se kolem půlnoci zpívají fašankové písně a končí se pochováváním basy.

V prvních letech po osídlení se masopustní průvod a zábava konaly v termínu, který byl určen církví stanovenou čtyřicetidenní dobou postu, který předcházel velikonočním svátkům. V posledních letech se tento termín už nedodržuje (*„nyní lidé nechodí do kostela, tak slaví fašank bár kdy"*; ž. 62 r.) a pořádání masopustu se řídí možnostmi zajištění hudby, pořádáním masopustních tanečních zábav v sousedních obcích a dalšími okolnostmi. Povědomí o někdejším pevně stanoveném termínu masopustu se postupně ztrácí. Na otázku, co rozhoduje při stanovení dne masopustních oslav, odpovědělo „nevím" ve skupině 15–30 let 29,4 % respondentů, v kategorii 30–40 let 31,6 %, ve skupině 40–50 let 31,3 % a 28,8 % dotazovaných starších padesáti let.[4] Pořadatelem současného masopustu jsou nejčastěji společenské a zájmové organizace (SSM, SRPŠ, ČsČK apod.).

U početné řady obyvatel, a to starší i mladší generace, žije dodnes povědomí o tom, že fašankové obyčeje zavedli v obci osídlenci, kteří přišli do Horních Věsto-

nic v prvních poválečných letech z obce Komňa na Uherskobrodsku (*„bylo to slavné jak v Komni"* – ž. 33 r.). Že tomu tak skutečně bylo, svědčí i celkový průběh masopustu, který obsahuje ve zkoumané lokalitě typické prvky fašankových obchůzek, jež se dodnes udržují ve zmíněné obci (tanec *pod šable*, průvodní písně, rekvizity tanečníků, jejich označení, krojové detaily). Udržování zmíněných prvků z Uherskobrodska napomáhají i současné kontakty mladých lidí s rodnou obcí svých rodičů.[5] Někteří obyvatelé však už neví nic bližšího o původu zmíněného obyčeje (*„už to tu bylo"* – ž. 64 r.; *doneslo se to z domorodých vesnic"* – ž. 48 r.; *„každý to znal z domu"* – ž. 54 r., m. 78 r.; *„ti staří, kteří sem přišli"* – ž. 57 r.; *„snad už je to tak od nepaměti"* – ž. 25 r., ž. 60 r.; *„snad farář"* – ž. 51 r. apod.), jiní připisují zavedení obyčeje dalším skupinám obyvatel (Kopanice, Dolní Bojanovice). Současná forma masopustních průvodů a zábavy je založena na základních prvcích dřívějších fašankových obchůzek, jež byly v posledních letech doplněny o další detaily.[6] [178]

Intenzita životnosti masopustních obchůzek nebyla v jednotlivých letech stejná. Shromážděné informace ukazují, že po jejich zavedení v prvních poválečných letech došlo v padesátých a šedesátých letech k jejich ústupu; nová vlna zájmu o tento obyčej a jeho uvedení do společenského života obce se zvedla v posledních letech a má zřejmou vzestupnou tendenci. Souvisí to s celkovým růstem zájmu mládeže

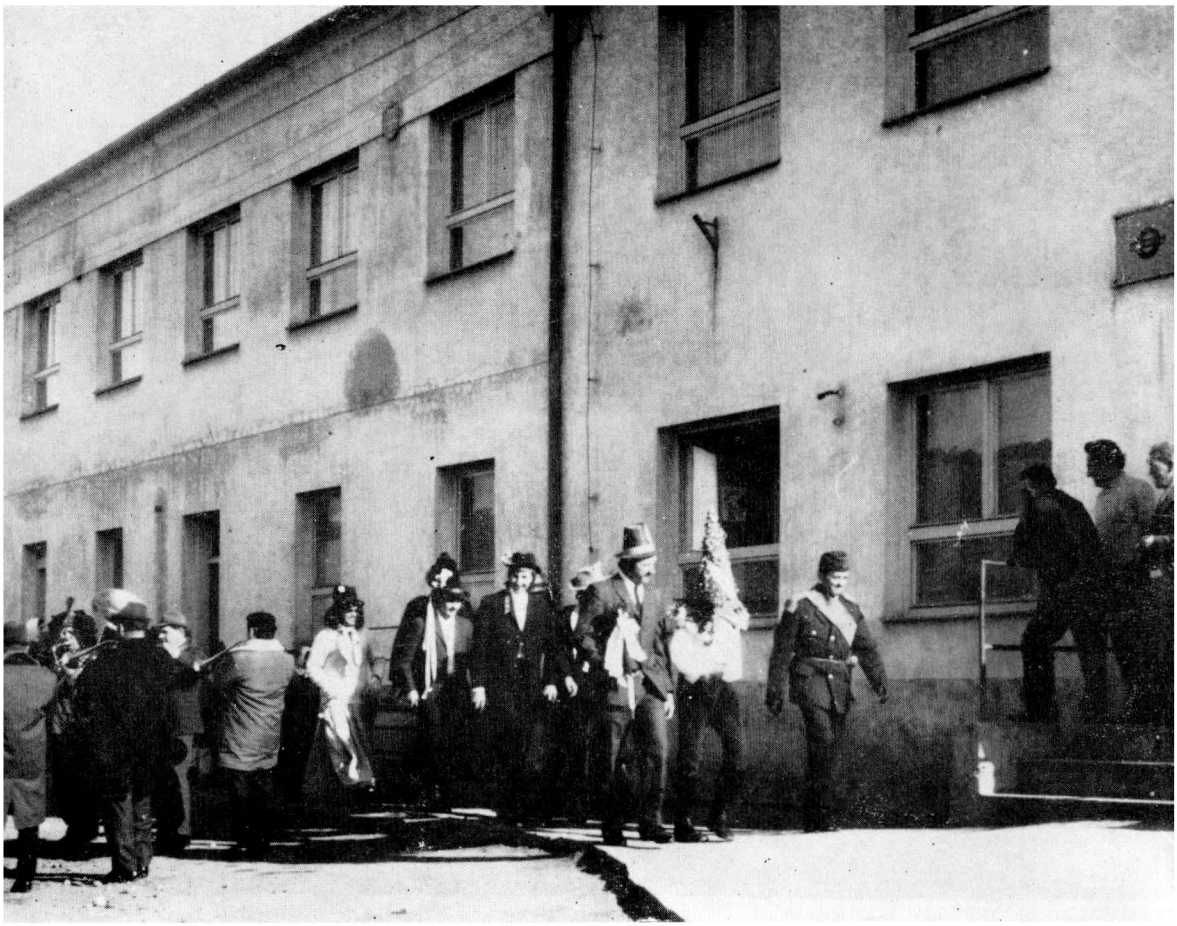

[179] o projevy lidové tradice, s nimiž se v některých případech mohla ještě ve svém dětství setkat u starší mládeže a u svých rodičů.[7]

Účast na masopustních obchůzkách, jejichž nositeli byly všechny skupiny obyvatel z hlediska jejich regionálního původu, se v některých rodinách traduje. Na otázku, zda se někdo z rodiny aktivně zúčastňuje masopustní obchůzky, odpovědělo kladně pro období po příchodu do obce 40 respondentů a pro současnou dobu 30 dotazovaných. Z tohoto počtu se v 18,3 % opakovala účast členů stejných rodin v obou časových rozmezích.

Velikonoční svátky a s nimi spojené lidové obyčeje se v poválečném období houževnatě udržovaly ve všech obcích, odkud pocházejí základní skupiny osídlenců. V novém prostředí pohraniční vesnice se ujaly především prvky, které umožňovaly kontakty mládeže. Úkony spojené s věrskými a magickými představami i církevními svátky byly sice osídlencům většinou známy a v prvních letech po osídlení nepochybně také zachovávány, jejich životnost však postupně klesala, až v posledních letech zcela vymizely. Platí to především o *velkopátečním umývání* v tekoucí vodě, jehož znalost se různí podle věkových skupin (ve skupině obyvatel starších padesáti let je tento obyčej znám u 55,8 %, v kategorii 40–50 let u 87,5 %, u respondentů ve věku 30–40 let klesá znalost na 26,3 % a u mládeže ve stáří 15–30 let dokonce na 11,8 %,[8] a *velikonoční hrkání* školní mládeže po vesnici, které potvrdilo pro ob-

dobí po přistěhování 63,5 % respondentů, pro období po roce 1948 53,8 % a pro poslední léta 5,8 % informátorů.[9] [180]

Nejživějším velikonočním obyčejem je dodnes *pomlázka (šlahačka)* spojená s obdarováním chlapců.[10] Po desetiletí zachovává v podstatě stejný ráz a podobu. Zúčastňuje se jí nejen předškolní a školní mládež a odrostlí svobodní chlapci, ale často i mladí ženatí muži, kteří chodí především po domech známých a příbuzných. Zanikla pomlázková obchůzka dívek o velikonočním úterý, která se udržovala v prvních letech po osídlení Horních Věstonic.

Stavění máje patří k těm lidovým obyčejům, které se houževnatě zachovávají po všech našich krajích. Pohraniční oblasti našeho státu nejsou po této stránce žádnou výjimkou. Máje se staly symbolem jara, nového života a v poválečném období dokonce symboly osvobození. Jsou ozdobou vesnic a neodmyslitelnou jejich součástí v květnových dnech a v době hodů.

Brzy po tom, co byly osvobozeny vesnice na Slovácku, přicházejí do Horních Věstonic mladí lidé, aby zde nalezli nový domov. Je přirozené, že právě oni se stali nositeli obyčeje, který znali ze své rodné obce a který se v radostné atmosféře poválečných dní okázale vykonával a byl předmětem pozornosti celé vesnice. Velký počet májí byl chloubou obce a v Horních Věstonicích tomu bylo stejně. V podvečer před 1. květnem stavěli chlapci nejen velkou máj před budovou národního výboru,

[181] kde byla umístěna také obecní hospoda, ale i předsedovi MNV a v humnech a dvorech usedlostí, v nichž žily svobodné dívky. V prvních letech po osídlení se dokonce udržoval i obyčej dávat za okna zelené ratolesti, jimž se připisoval ochranný význam. V dalších letech tradice oslabovala a zúžila se na stavění máje společné pro celou obec.

Poněkud jinak se vyvíjel obyčej stavění máje v době posvícení. Vztyčená máj byla symbolem a vnějším znamením hodů, proto jí mládež věnovala ve všech obdobích po osídlení obce velkou pozornost. Máj se stavěla na prostranství návsi v blízkosti kostela, kde se také konávala taneční zábava. V pozdějších letech se střed obce přesunul do prostranství u hlavní silnice mezi budovu MNV a obchodem a sem se také přemístilo stavění máje. Obyčej vztyčovat hodovou máj v centru obce zavedli přesídlenci, kteří přišli z Dolních Věstonic na Hodonínsku. Máje obstarávali a stavěli odvedenci. Dodnes se také udržela tradice stavět v době hodů menší máj před domem stárky. V některých letech stavěli o hodech máj i před domem předsedy MNV.

Mládež dodnes střeží svou máj před odcizením, k němuž se chystají chlapci ze sousedních vesnic. V posledních letech se objevují i případy, že ženatí muži nebo starší chlapci z vlastní vsi se snaží podřezat máj svobodné chase, která ji pod vedením stárků postavila. Poražení máje nebo dokonce její odcizení se považuje za ostudu mládeže celé obce. Mezi blízkými vesnicemi se během let vytvořil poměrně ustálený

okruh, v němž si vzájemně tuto pohanu připravují (Horní Věstonice, Dolní Dunajovice, Dolní Věstonice, Perná, Strachotín). Nejednou tato zdařená nebo nezdařená snaha končí bitkou mezi soupeřícími stranami. Tyto události, jak ukázala anketa, vzbuzují pozornost obyvatel celé obce.[11] Prostranství pod májí je též místem, kde se za příznivého počasí konají taneční zábavy. [182]

Slavnostní ráz mělo v prvním období po osídlení i *slavení svátku 1. máje*, které se zpočátku odbývalo v obci (vyhrávala kapela, odpoledne byla taneční zábava). Od padesátých let začali obyvatelé Horních Věstonic, často oblečení do krojů, jezdit na vyzdobených vozech do Mikulova nebo do Dolních Věstonic. Pamětníci uvádějí, že z obce vyjíždělo až deset vozů. Zdá se, že velkou roli přitom hrála soutěživost politických stran, které se chtěly tímto způsobem reprezentovat (každá strana připravila svůj vlastní vyzdobený vůz). V posledních letech odjíždějí obyvatelé Horních Věstonic autobusy na oslavy 1. máje do Mikulova; před odjezdem hraje místní rozhlas krátkému průvodu od mateřské školy k autobusové zastávce.

Letniční období zůstalo z hlediska výročních obyčejů chudé. Výzkumem nebyly zjištěny ani stopy po kolektivních letnicových obyčejích, které ještě v poválečném období byly živou tradicí zejména na Uherskobrodsku a jejímiž reprezentanty byly především jízda králů a obchůzka královniček. Jen v některých rodinách se udržoval obyčej dávat za okna a dveře lipové větve, který však brzy zanikl. Oslavy

se soustředily na církevní svátek Božího těla, kdy se v hlavní ulici, vyzdobené zelení,[12] postavily před čtyřmi domy oltáře (pátý oltář byl před farou), k nimž směřoval průvod, v kterém muži v krojích (původem hlavně z Dolních Bojanovic) nesli baldachýn a korouhve. Od padesátých let se slaví tento církevní svátek jen v kostele a účast obyvatel na něm se postupně snižuje.

„H o d y jsou nejpěknějšími svátky z celého roku", řekl nám při rozhovoru mladý muž z Horních Věstonic. Toto hodnocení postihuje celkový význam obyčeje v životě pohraniční vesnice. Staří informátoři, kteří začínali svůj život v poválečných letech v novém prostředí sice tvrdí, že *„dříve byly hody veselejší, ale teď to zahýňá"* (ž. 63 r.),[13] zdá se však, že to platí pouze pro počet dní, v nichž se hody slaví (v poválečných letech trvaly hody tři dny – neděle, pondělí a úterý, dnes už jen dva dny – sobota a neděle). Průběh hodů, o jejichž podobu a zavedení v Horních Věstonicích se zasloužili především přesídlenci z Dolních Bojanovic, kde se dodnes hody odbývají velmi okázale, zůstal po celých třicet let v podstatě stejný. Těsně před posvícením si chlapci zvolí ze svého středu 4 stárky, kteří si vyberou k sobě dívky (stárky). V den hodů se krojovaní stárci a sklepníci spolu s další chasou sejdou pod májí a pak se s hudbou vydají po vesnici zvát na hody. Začíná se v domě, v němž bydlí první stárka, pak se jde k dalším stárkám, k předsedovi MNV a ostatním občanům. Před každým domem muzikanti zahrají (o muzikanty se starají,

včetně jídla a noclehu, stárci) a chasa „vyvede" domácí do tance. Po obdarování [184]
(nejčastěji penězi a vínem), které převezmou sklepníci, pokračuje průvod k dalšímu domu. Odpoledne se koná taneční zábava (za pěkného počasí venku na prostranství pod májí; ve večerních hodinách se přenáší do sálu). Druhého hodového dne se před půlnocí dívky i chlapci odstrojí z krojů a předají je vdaným ženám a ženatým mužům, kteří se do nich převléknou; v této chvíli také přechází vedení hodů na „ženáče".

Celková slavnostní atmosféra hodové vesnice se odráží rovněž v úpravě prostředí vesnice a v přípravách pokrmů (tak jako na Slovácku bílí ženy průčelí domů, provádějí úklid v domě i v jeho okolí, připravují sváteční jídla). Hody se v Horních Věstonicích slaví v prvním zářijovém týdnu, na kdy připadá svátek sv. Rozálie, jíž je zasvěcen místní kostel.[14] Síla tradice se projevuje rovněž při zvaní hostí na hody. Výzkum ukázal, že obyvatelé Horních Věstonic zvou při této příležitosti především nejbližší rodinu (71,2 %), méně již nejbližší rodinu a známé (9,6 %) a širší příbuzenstvo (4,8 %); zvát na hody jen známé bylo zaznamenáno u 1,9 % respondentů. Malý počet rodin (1,0 %) zve na hody jak nejbližší rodinu a širší příbuzenstvo, tak i spolupracovníky a známé.

Přes všechny potíže, se kterými se noví osídlenci setkávali v prvním období svého vlastního zemědělského hospodaření v pohraniční obci, výsledky dosažené úrody byly zřejmě natolik radostné, že zdejší hospodáři začali slavit d o ž í n k y a zavádět

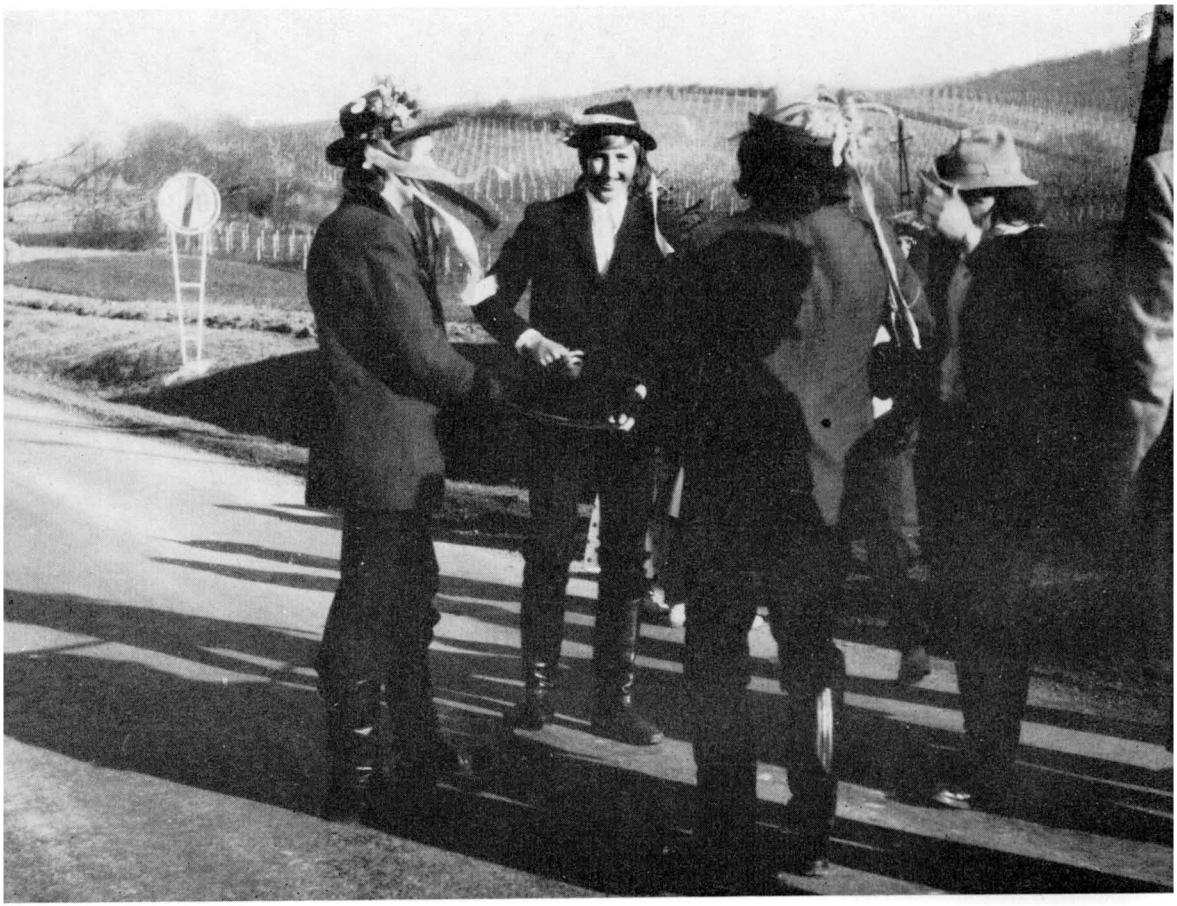

[185] obyčeje, které znali z prostředí, z něhož přišli (dožínková oslava se konala ve dvorech sedláků i na statcích, kde řada osídlenců před svým příchodem do pohraničí pracovala jako čeledíni a zemědělští dělníci). V prvních letech po příchodu do Horních Věstonic volili osídlenci ze svého středu „hospodáře", který byl hlavní postavou dožínkových slavností. Mládež, oblečená v krojích, projížděla s hospodářem a jeho ženou na vyzdobených vozech vesnicí (*„byl to svátek celé dědiny"* – ž. 63 r.) a pak zajela na pole, na němž se nechalo obilí, které chlapci posekli ozdobenými kosami a „žnečky" s ozdobenými srpy jim přitom „odbíraly".[15] Z posledního obilí se zhotovil věnec, který chasa předala hospodářovi. Dožínková slavnost se zakončovala taneční zábavou, kterou pořádala některá z organizací.

Tento ráz si dožínky zachovaly i v padesátých letech po provedení kolektivizace, s tím, že funkce hospodáře přešla na předsedu JZD. Poslední dožínky tohoto druhu se v obci konaly v roce 1974. Po sloučení JZD Horní Věstonice s okolními družstvy, k němuž došlo v roce 1975, se už dožínková slavnost, organizovaná místním národopisným kroužkem, odbývala v sále.[16]

Kolektivní charakter má i slavnost vinobraní, k jejímuž zavedení dali podnět osídlenci z vinorodých Dolních Bojanovic. V době, kdy přesídlenci odcházeli ze své rodné obce na Hodonínsku, se už ani zde neudržoval někdejší právní obyčej *zavírání (zarážení) hory* a slavnost na ukončení sklizně hroznů se omezovala

na předvádění scénky *chytání zloděje.* V Horních Věstonicích se vinobraní slavilo na prostranství návsi, kde bylo postaveno lešení, na němž byly rozvěšeny hrozny, střežené hotaři, kteří tu měli také zřízenu slaměnou boudu. Chlapci se snažili při tanci hrozny utrhnout a hotaři je při tom chytali a pokutovali (někdy jim tanečníci za to v odplatu zapálili boudu). V padesátých letech se konání slavnosti přeneslo do sálu, který byl vyzdoben hrozny a révovým listím. V tomto prostředí se slavnost vinobraní koná dodnes. Její hlavní součástí je taneční zábava a předvádění „zarážení hory" s předčítáním humorně zabarvených „artikulů horenského práva" a scénkou „chytání zloděje". Kromě této akce, která se pořádá pro celou obec, drobní vinaři oslavují závěr vinohradnických prací ve svých sklepech, kde při této příležitosti zavěšují věnce z hroznů. V JZD předávají ženy věnce z hroznů předsedovi družstva a vinařskému technikovi. Pak následuje „ukončená" v družstevním sklepě nebo v jídelně, jíž se účastní jen ti členové družstva, kteří se přímo podílejí na práci ve vinicích. Mladí lidé jezdí také pravidelně na slavnosti vinobraní do blízkého Mikulova. [186]

Slavnostmi dožínek a vinobraní končí hospodářský rok[17] a uzavírá se okruh obyčejů spojených s hospodářskou činností. Přibližuje se období, v němž z hlediska výročních obyčejů stojí v popředí svátek sv. Mikuláše a vánoce.

M i k u l á š s k á o b c h ů z k a je úzce spjata s dětským světem. Od příchodu prvních osídlenců až do současnosti neprodělala ve svém průběhu podstatnější pro-

[187] měny. V průvodu chodí mikuláš (často nazývaný jen *Svatý*),[18] čerti, anděl, smrt, někdy i nosič darů *(žid)* a koza. V prvních letech po osídlení chodily mikulášské průvody do všech rodin, kde měli děti. Po příchodu do domu mikuláš zkoušel děti, ptal se na jejich poslušnost a pak jim rozdával dárky, které pro ně připravili rodiče. Mikulášských průvodů se v přestrojení zúčastňovali především dospělí muži a ženy v počtu až dvanácti osob; při odchodu z domu jim hospodyně dávala slaninu a peníze. V padesátých letech přestávali dospělí projevovat o mikulášské obchůzky zájem a vystřídaly je z velké části děti. Výzkumem bylo zjištěno, že v posledních letech chodí do většiny rodin (91 %) přestrojené děti. Pokud se zapojují dospělí, jde převážně o členy rodiny nebo známé, kteří přicházejí jen do vybraných rodin. Rovněž se zmenšil počet maskovaných účastníků (mikuláš a čerti, někdy jen čerti).[19] Zcela běžné je dávání darů *(mikuláše)* dětem za okna.[20]

Z vánočních obyčejů jsme při výzkumu sledovali štědrovečerní koledování a strojení vánočního stromku. Výsledek šetření ukázal, že v prvních letech po osídlení obce nebyla štědrovečerní obchůzka všeobecně rozšířena a že se udržovala jen v některých rodinách (22,1 %). V padesátých letech došlo k dalšímu poklesu (20,2 %), který postupoval dále a vedl k téměř úplnému zániku obyčeje (udržování štědrovečerní koledy bylo zaznamenáno už jen u 5,8 % rodin). Naproti tomu

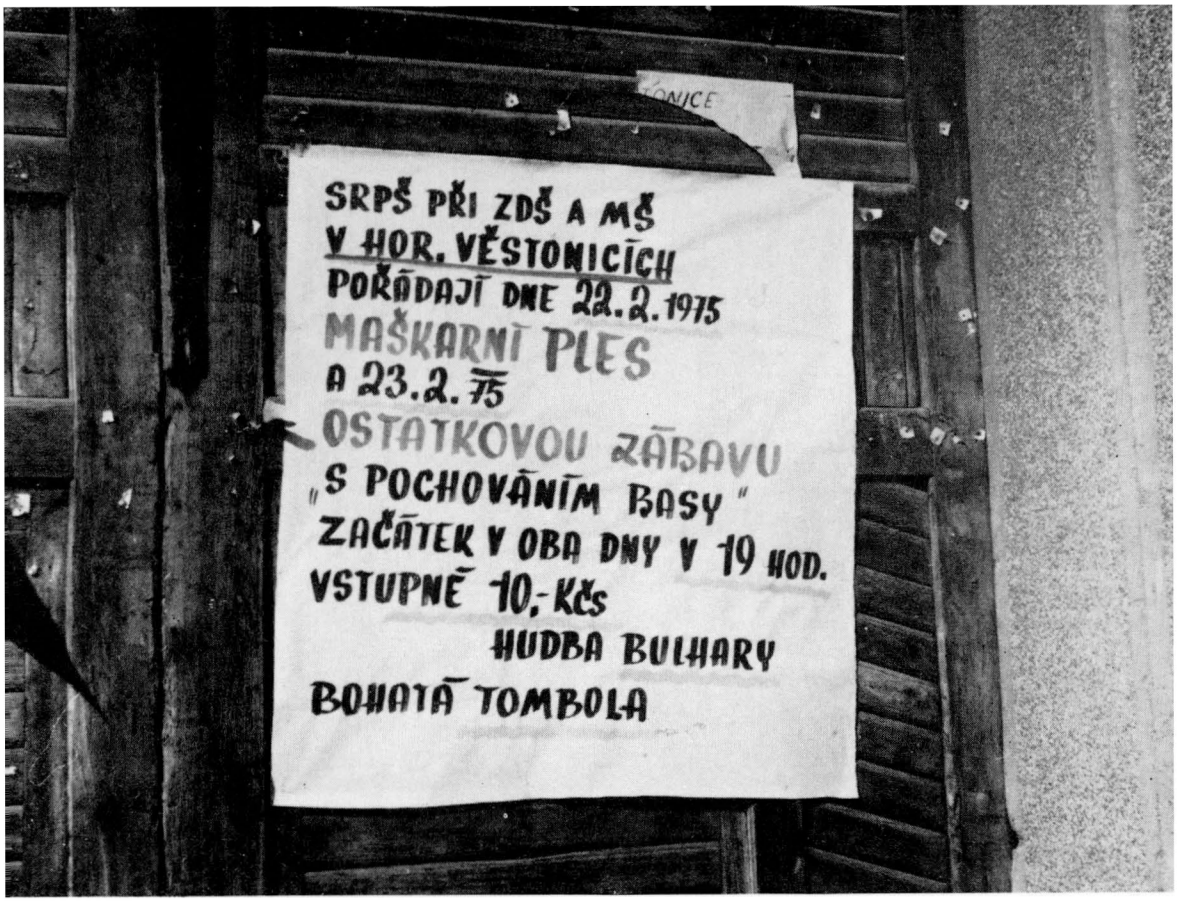

zvyk strojit vánoční stromek, který sám o sobě vznikl v městském prostředí, se houževnatě udržuje ve většině rodin v obci (94,2 %).[21] [188]

Využívání volného času na konci roku s oslavou jeho zakončení a vstupu do nového roku ukazuje (v %) následující tabulka:

a	b	c	d	e	a+b	a+b+e	a+b+c	a+d	b+d	a+c	podle možnosti
69,3	8,7	–	1,0	2,9	3,8	1,0	1,0	1,0	2,9	1,0	1,0

a = *doma v kruhu rodiny*
b = *s přáteli*
c = *v obecním hostinci*
d = *u známých v obci*
e = *mimo obec*

Rozbor údajů z hlediska věku respondentů ukazuje, že *silvestra* slaví doma hlavně starší lidé a mladší manželské páry. Přátele si zvou do domu především manželé ve věku mezi 30 až 50 roky, ke známým v obci chodí staří osamělí lidé,

[189] mimo obec slaví silvestra mladí lidé; do obecního hostince odchází si posedět hlavně staří muži.

Z hlediska funkce obyčejů v životě pohraniční obce i jejich dalšího zachování a pěstování je důležité vlastní stanovisko obyvatel k této části naší kulturní a společenské tradice. Zjištění, k nimž dospěl náš výzkum, jsou po této stránce pozoruhodná a patrně i překvapivá. Na otázku, zda považují udržování obyčejů za obohacení společenského života obce, vyslovilo se kladně 63,5 % respondentů, a to s nevelkými rozdíly v jednotlivých věkových skupinách (58,9 % ve skupině 15–30 let, 63,2 % v kategorii 30–40 let, 75,1 % ve skupině 40–50 let a 42,3 % ve skupině starších padesáti let). Jako projev záliby a zábavy části obyvatel vesnice hodnotí udržování obyčejů 29,8 % dotazovaných (zhruba ve stejném počtu ve všech věkových kategoriích), za zbytečnost označilo obyčejovou tradici 3,8 % obyvatel, a to starších čtyřiceti a padesáti let. S tím pak vcelku korespondují i odpovědi na pravidelnost či nepravidelnost v udržování obyčejů: 88,5 % dotazovaných si přeje, aby se udržovaly pravidelně, 5,7 % se vyslovilo pro občasné konání a pouze 1,9 % odpovědělo „nikdy" (u zbývající části chybí odpověď nebo je názor vysloven velmi vyhýbavě). Názor na to, aby někdo z rodiny se pravidelně podílel na průběhu obyčejů a slavností v obci je následující: 64,4 % respondentů odpovídá kladně,[22] 22,1 % dává zápornou odpověď; zbytek se nevyjádřil nebo dal neurčitou odpověď (*„nevím"; „je mně to jedno"; „je to jedno, ať se děcka pobaví"; „záleží, jestli by to někdo chtěl"* apod.).

Když jsme se při jedné obyčejové příležitosti zeptali jednoho z účastníků na jeho názor na osud a perspektivu obyčejů v obci, odpověděl, že budou žít dál. Tento názor třicetiletého muže potvrdil i výsledek výzkumu: v 61,5 % dotazovaných rodi-

nách se vyslovili pro další obnovování a zavádění obyčejů; záporné stanovisko dalo pouze 18,3 %[23] (lhostejný postoj „je to jedno" zaujalo pouze 4,8 %, zbytek zůstal bez odpovědi).

Závěrem se pokusíme o srovnání skladby obyčejové tradice výročního cyklu v Horních Věstonicích se situací v podobných novoosídleneckých obcích na jižní Moravě, které podrobily výzkumu Eva Večerková (Břežany, Mackovice, Perná a Bavory)[24] a Iva Heroldová (Jiřice u Miroslavi a Míšovice).[25] Základní složku obyvatel Břežan a Mackovic tvoří přistěhovalci ze Slovácka, do Perné přišla početná skupina z Valašska a menší počet přesídlenců z Podluží, Ždánicka a jiných míst, v Bavorech se usadili Valaši a přistěhovalci ze Ždánicka; Jiřice a Míšovice byly osídleny reemigranty českého původu z Jugoslávie. U prvních čtyř obcí byla tedy situace obdobná jako v Horních Věstonicích, u Jiřic a Míšovic je zjevná odlišnost v charakteru nového osídlení, což je pro naše srovnání příznivým faktorem. Z téhož důvodu jsme přibrali pro konfrontaci i jednu lokalitu mimo území našeho státu, a to polskou vesnici Miłocice (okres Miastko), ležící v oblasti nově získaných a osídlených západopomořanských krajů v Polsku; výzkum vedl a jeho výsledky publikoval Jan Niedźwiecki.[26] V tomto směru bylo možno využít i teoretických závěrů, k nimž dospěl Józef Burszta v otázce kulturních proměn v polských nově osídlených oblastech.[27]

[191] Údaje, které máme k dispozici, jednoznačně ukazují, že do nově osídlených pohraničních obcí přinášeli osídlenci, kteří sem přicházeli ve větších nebo menších skupinách i jednotlivě, kulturní projevy svého původního domova. V prostředí pohraniční vesnice, kde byl dočasně přerušen a umrtven kulturní a společenský život, hrály lidové obyčeje významnou roli v adaptačním a integračním procesu a přispívaly i k jisté formě kulturní a společenské stabilizace. Charakter zaváděných obyčejů určovaly ty skupiny přesídlenců, které byly početně nejsilnější, pocházely z jednoho místa, s nímž nadále udržovaly kontakty, a které mnohdy byly spjaty i vzájemnými příbuzenskými svazky.[28] Tato situace byla typická pro hlavní osídlovací vlnu, která proběhla v letech 1945 a 1946 a vytvořila základní obraz nového osídlení v pohraničí. Podobný proces probíhal na jižní Moravě o několik let později u další osídlovací vlny (tato – jak jsme uvedli – námi zkoumanou obec nezasáhla), při níž došlo k osídlení pohraničních vesnic demobilizovanými vojáky zahraniční armády a reemigranty.

Osídlenci nepřinesli do nových domovů v pohraničí celou strukturu výročních obyčejů místa, odkud přišli, ale jen její některé prvky, z nichž se pak ujala část, která se jevila v novém prostředí jako žádoucí a životaschopná. Projevila se tu silně také v té době již vyhraněná krajová etnografická diferenciace, jejíž součástí byla i specializace v udržování některých obyčejů. V následující tabulce se pokusíme alespoň schematicky naznačit tuto situaci (tabulka vychází z našich zjištění a z doposud zve-

řejněných informací z jiných výzkumů; nepostihuje intenzitu výskytu ani životnosti, event. dobu zániku obyčeje).

Přehled udržovaných obyčejů

Obyčej	Horní Věstonice	Břežany	Mackovice	Jiřice	Míšovice	Bavory – Perná
Nový rok	–	–	–	–	–	–
Tří králů	/	–	–	–	–	–
Blažej	–	–	–	–	–	–
Dorota	–	–	–	–	–	–
Masopust – průvod maškar	/	/	/	/	/	/
– skákání pod šable	/	–	–	–	–	–
– pochovávání basy	/	/	–	–	–	/

[193] Přehled udržovaných obyčejů

Obyčej	Horní Věstonice	Břežany	Mackovice	Jiřice	Míšovice	Bavory – Perná
Vynášení Moreny	–	–	–	–	–	–
Velkopáteční umývání v tekoucí vodě	/	/	–	–	–	–
Velikonoce – hrkání	/	/	–	–	–	–
– šlahačka	/	/	/	/	/	/
Stavění máje – den před 1. květnem	/	/	/	/	/	/
– hody	/	/	/	/	/	/
Letniční zdobení domů lípovými větvemi	/	/	–	–	–	–

[362]

Přehled udržovaných obyčejů [191]

Obyčej	Horní Věstonice	Břežany	Mackovice	Jiřice	Míšovice	Bavory – Perná
Jízda králů	–	–	/	–	–	–
Královničky	–	–	–	–	–	–
Svatojánské ohně	–	–	–	–	–	
Dožinky	/	/	/	–	–	
Vinobraní	/	–	–	–	–	/
Hody	/	/	/	/	/	/
Mikuláš	/	–	–	/	/	–
Lucie	–	/	/	–	–	–
Štědrovečerní koleda	–	–	/	/	/	/

[195] V tomto prvním období, kdy společenský život začal se teprve rozvíjet,[29] bylo v podmínkách obtížných začátků v zemědělském hospodaření zavádění obyčejů jednou z forem aktivního využívání volného času, jenž prakticky připadal jen na dny sváteční, s nimiž byly také obyčeje úzce spojeny.[30]

Jako druhou etapu ve vývoji obyčejů v novoosídlenecké pohraniční vesnici možno označit období kolektivizace zemědělství, poznamenané jistým napětím, hledáním nových cest v ekonomickém i společenském životě a úspěšně zakončené celkovým příznivým rozvojem družstevní vesnice v pohraničí. V tomto období postupně zanikají nebo se oslabují obyčeje spojené s věrskými a magickými představami (tříkrálové obchůzky, velikonoční umývání v tekoucí vodě, velikonoční hrkání, letnicové zdobení domů lípovými větvemi aj.), některé obyčeje přecházejí zcela nebo převážně na děti (mikulášské obchůzky, štědrovečerní koledování). Kolektivní obyčeje spojené se zemědělskou prací se přizpůsobují nové společenské situaci (dožínky, vinobraní), nové prvky se objevují i v dalších obyčejích (stavění májí). Počet udržovaných obyčejů se celkově zmenšuje a poklesává i intenzita jejich životnosti.

Třetí, současná etapa v životě obyčejů v pohraniční vesnici začíná v šedesátých letech a pokračuje dodnes. Jejím typickým znakem je postupná ztráta povědomí o původu udržované obyčejové tradice, cílevědomé úsilí o obnovení a udržování ko-

lektivních obyčejů jako jedné z forem využívání volného času, jako druhu obohacení místního kulturního života a koneckonců i reprezentace obce navenek. Iniciátory tohoto hnutí jsou známi jedinci,[31] kteří kolem sebe sdružují mladé lidi, u nichž pěstují zájem o tuto složku naší tradice. Charakter současných obyčejů vychází z některých prvků obyčejů zavedených přesídlenci v prvním osídlovacím období, obohacených o další detaily, jež jsou ve většině jihomoravských pohraničních vesnic poznamenány silným kulturním vlivem národopisně značně aktivního Slovácka. Doprovodným znakem vývoje obyčejové tradice je rovněž stírání některých diferenčních regionálních detailů a vytváření poměrně jednotného charakteru obyčejových projevů v celé popohraniční oblasti jižní Moravy, které spoluvytvářejí celkový kulturní obraz této části našeho státu. Výroční obyčeje se svým celkovým charakterem i svou funkcí stávají progresívním činitelem ve společenském a kulturním životě novoosídleneckých pohraničních vesnic. [196]

[197]

POZNÁMKY

[1] Jde především o práce I. Heroldové, Fr. Vančíka, M. Ludvíkové, E. Večerkové a A. Navrátilové citované v seznamu literatury.

[2] Srov. Nowak, St.: *Metodologie sociologických výzkumů.* Praha 1975, s. 33.

[3] Frolec, V.: *Zvyková tradice v životě jihomoravské pohraniční obce.* In: Jižní Morava, 12, 1976, s. 91–93.

[4] Informátoři dávali odpovědi i tohoto druhu: *„rozhoduje pochovávání basy"; „půjčování basy"; „jestli se sežene basa"; „konec plesů"; „mělo by to být jedno"; „příjezd kapely"; „je to podle starého zvyku"; „jak se to hodí"* apod.

[5] Z rozhovoru V. F. s účastníkem masopustního průvodu v Horních Věstonicích (23. 2. 1975): V. F.: *„Kde jste sehnali šavle?"* – Resp.: *„Z Komně".* V. F.: *„Vaše rodina pochází odtud?"* Rep.: *„Ano".* V. F.: *„Udržujete s touto obcí nějaké kontakty?"* Resp.: *„Máme tam sestru a kmotry".*

[6] Z dopisu (ze dne 19. 2. 1975) hlavní organizátorky národopisné činnosti v obci Zlatislavy Krůzové: *„Fašankovou obchůzku po vesnici pořádáme v neděli 23. 2. 1975 se začátkem ve 13 hodin, pochovávání basy s vystoupením Slováckého krůžku pak při večerní zábavě ve*

22 hodiny... Jde o zvyk, který teprve zavádíme (druhý rok). Převzali jsme ho částečně od osídlenců zdejší obce, kteří přišli z Uherskobrodska a částečně jsme si ho přizpůsobili sami." – Analogickou situaci v jiných jihomoravských pohraničních obcích popisují E. Večerková *(Masopustní obyčeje v jihomoravském pohraničí.* In: Masopustní tradice. Ed. V. Frolec - J. Tomeš. Brno 1979, s. 143–149) a A. Navrátilová *(K současným přeměnám masopustních obyčejů v přesídleneckých obcích jihomoravského pohraničí.* In: Masopustní tradice. Brno 1979, s. 150–155). **[198]**

7 Z rozhovoru s účastníkem tance „pod šable" (m. 30 r.) při masopustní obchůzce v r. 1975: *„To dycky tady se chodilo – to byli kluci po vojně. Jako kluci, byli sme malí kluci, taky sme měli takoví šable a bylo nás strašně moc. Normálně sme dělali jako ti starší, ale až po nich sme šli, taky sme byli tak nastrójeni všecko... Jako děcka zvědavi sme chtěli napodobit starší."*

8 Řada dotazovaných uvedla, že obyčej zná jen ze svého dřívějšího bydliště a že po příchodu do Horních Věstonic jej už nezachovávali; někteří to vysvětlovali nedostatkem tekoucí vody v místě.

9 V určení doby zániku se informátoři rozcházejí; někteří uvádějí 2–5 roků, jiní až deset let. Tato nejasnost patrně souvisí s tím, že obyčej se nekonal pravidelně každým rokem a nebyl proto obyvateli rovnoměrně zaznamenáván.

10 Děti dostávají darem obarvená vejce, cukroví, peníze, dospělí chlapci jsou pohoštěni vínem a dívky jim přivazují stuhy na korbáč upletený z vrbového proutí.

11 *„Už nám třikrát máj sebrali. Aj ze dvora, eště než ho postavili"* (ž. – 63 r.). V r. 1975

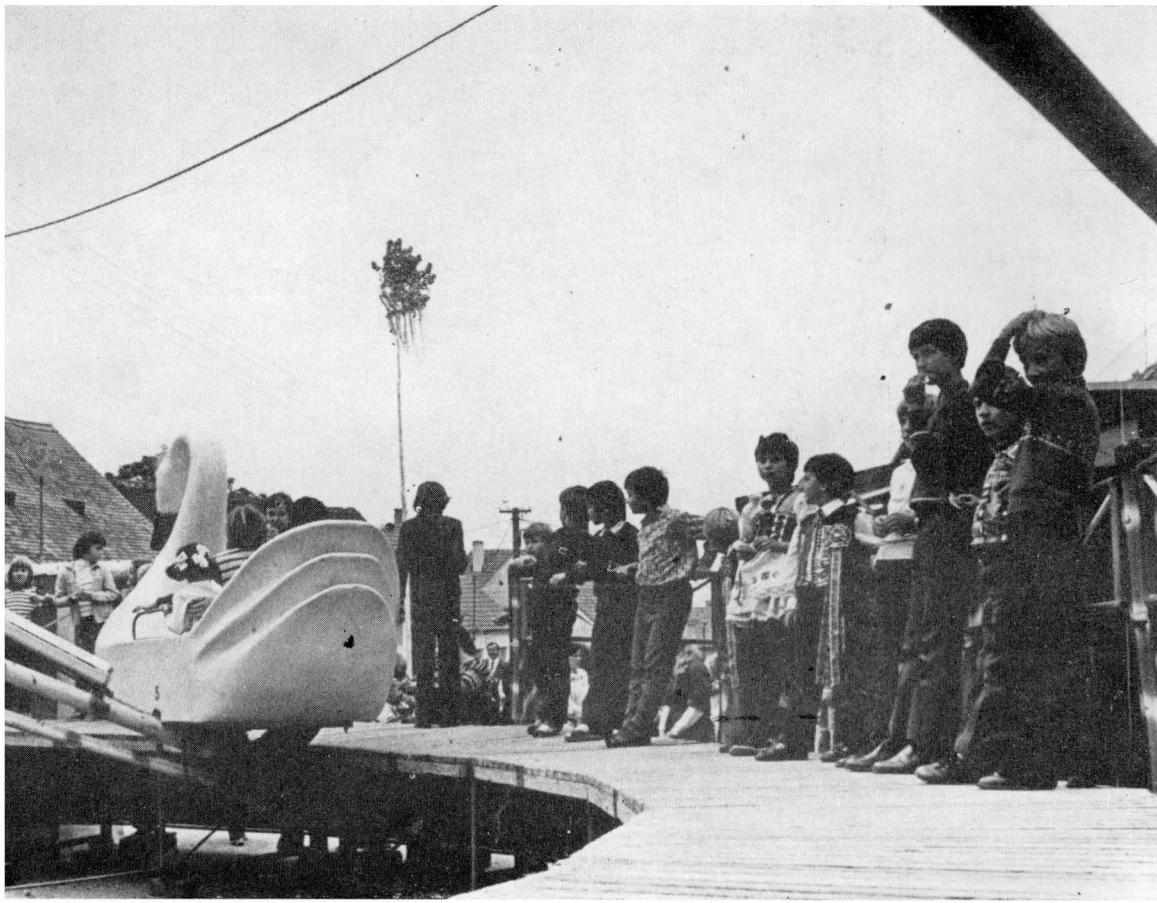

[199] uřezali máj stárci dunajovičtí (měli hody ve stejný den). Jen zcela výjimečně jsme se setkali s názory, jako: *„O takové věci se nezajímám, když ju odnesú, tak je preč"* (m. – 53 r.).

12 Cestu lemovaly zelené větve z břízy, zelení byla vyzdobena i vrata domů. *„Hlavně ti z Bojanovic to měli pěkné"* (m. – 53 r.). Účastníci průvodu měli světlé sváteční oblečení (většinou nové šaty i boty), někteří byli i v krojích. Děti rozhazovaly květiny z košíčků.

13 Stejně starý muž se vyslovil zcela opačně: *„Zavedlo se to po prvních letech, stále se vylepšuje, přibývá krojů."*

14 Povolení k hodům prý dával místní farář. V padesátých letech se pokusil tehdejší předseda MNV přesunout termín hodů na třetí neděli v říjnu, na památku slavnostního rozorání první brázdy. Tradice byla však už tak silná, že se tento pokus nezdařil; obyvatelé dnes označují tyto hody jako „Škrobákovy hody". (Podle některých informátorů se toto označení vztahuje na hody, které nepovolil konat.)

15 V některých letech se dožínky konaly na sportovním hřišti.

16 Program byl sestaven podle materiálu („Družstevní dožínky"), připraveného Okresním kulturním střediskem v Břeclavi. Členové souboru, oblečení do kyjovských krojů, zpívali nejprve písně *(Hore chlapci, hore sklenky, Daleko široko u tych Nových Zámků)* a zatančili vrtěnou, následovalo slavnostní předávání věnců funkcionářům JZD (předsedovi, agronomovi a mechanizátorovi), kteří pak tančili sólo. Slavnost byla zakončena taneční zábavou. O průběhu dožínek v jiných pohraničních obcích na jižní Moravě viz Večerková, E.: *Poznámky k vývoji dožínkových slavností v jihomoravském pohraničí.* Časopis Moravského musea, 64, 1979, s. 167–186.

17 *„To je krásné údobí – hody, fašank a vinobraní"* (m. – 30 r.).

[18] *„Přijde Svatý, má vypůjčenou mitru a ornát z kostela, anděl a čert – čert měl jelení rohy na hlavě, nosili košík s jablky, ořechy a cukrovím“* (ž. – 61 r.). [200]

[19] *„Zvrhlo se to, děti se chodí navzájem strašit, tři až čtyři ve skupině, většinou sami čerti“* (m. – 51 r.); *„chodí jen mikuláš a čert, za anděla nechce nikdo jít“* (m. 33 r., ž. – 19 r.).

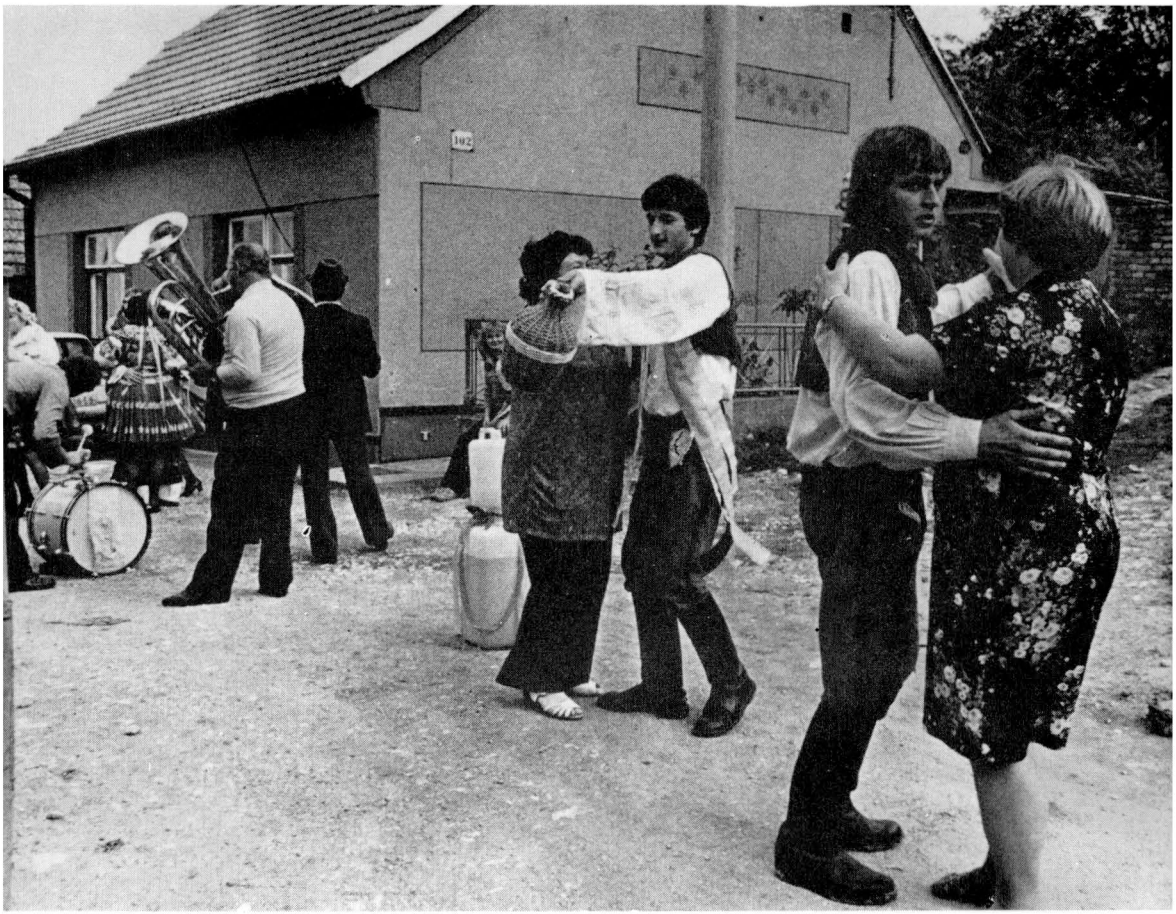

[201] [20] *„Chodívajú děcka za čerty a za mikuláša, nepúščáme jich, dáváme hlavně do taliřa"* (ž. – 64 r.).

[21] Vánoční stromek chybí o vánocích u několika osamocených osob, jejichž děti žijí mimo obec (*„dokud byly děti doma, tak sme ho strojili"* – ž. 55 r.).

[22] *„Já osobně chodím za maškaru. Je při tom veselo. Mně sa na tom nezdá nic špatného..."* (m. – 33 r.).

[23] *„Je zbytečné obnovovat zapomenuté zvyky. Když se zapomněly, to znamená, že je lidi nechcou a dneska už se nehodí"* (ž. – 60 r.). – *„Všude je televize, rádio a lidi se bavjej jinak. Je to pěkný, ale uměle by se to nemělo udržovat"* (ž. – 61 r.). – *„Neni to jak dříve, upadá to. Ti, co to dělají, to dělají ze své vůle, ale je jich málo"* (ž. 24 r.).

[24] Večerková, E.: *Razvitije tradiciji obyčajev v poselenčeskom sele.* In: Ethnographica, 10, 1976, s. 7–20; táž: *Společenské obyčeje a slavnosti v nově osídlených obcích pod Pálavou (Bavory, Perná).* In: Slovácko, 18–19, 1976–1977, s. 109–123.

[25] Heroldová, I.: *Staré a nové v kulturním a společenském životě družstevní vesnice.* Český lid, 60, 1973, s. 187–197.

[26] Niedźwiecki, J.: *Przemiany kulturowe w środowisku wiejskim na przykładzie wsi Miłocice, pow. Miastko.* Materialy Zachodniopomorskie, 15, 1969, s. 423–471.

[27] Burszta, J.: *Kultura ludowa – kultura narodowa.* Varšava 1974.

[28] Informátorka Božena Zemková, 55 let, pocházející z Popovic u Uherského Hradiště, v této souvislosti uvedla: *„Nás bylo málo, jen dvě rodiny z okolí Uherského Hradiště. V Horních Věstonicích byly jen zvyky těch skupin, které byly početné. Z Komně se tu zavedly fašanky, podle*

Bojanovčanů hody a kroje. Nás byla menšina, tak sme sa museli přizpůsobit, že." Srov. Večerková, E.: *Proměny výročních obyčejů slováckých přesídlenců v jihomoravském pohraničí.* Národopisné aktuality, 13, 1976, s. 111–122. [202]

[29] V červenci 1945 se v Horních Věstonicích konala první taneční zábava na rozloučenou s vojenským strážním oddílem. V září téhož roku bylo zahájeno pro české děti vyučování; v roce 1946 začal pracovat ochotnický soubor.

[30] Srov. Niedźwiecki, J.: *Przemiany kulturowe,* s. 428.

[31] V této souvislosti se sluší vzpomenout zejména kulturní aktivitu hornověstonické občanky Zlatislavy Krůzové, která vede také místní folklórní soubor.

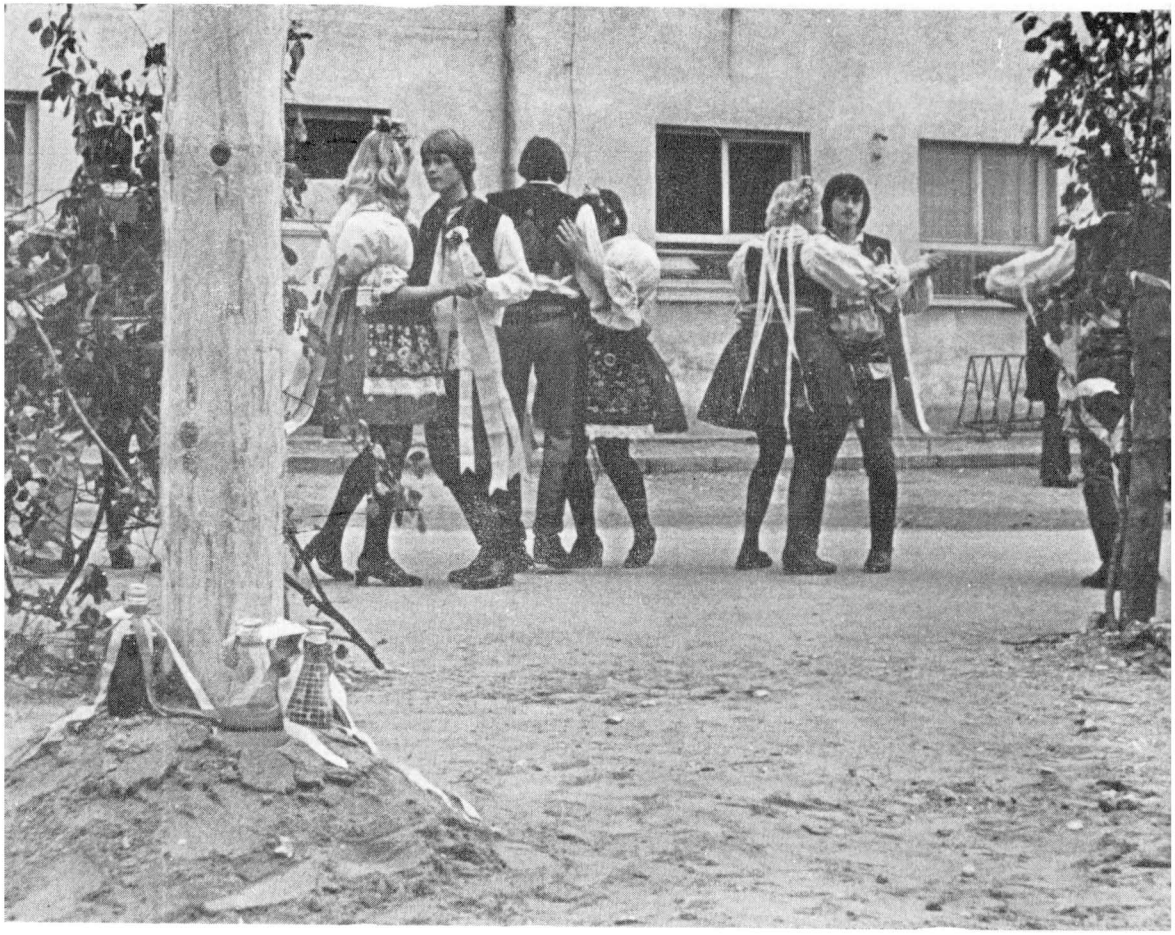

[203]

[204]

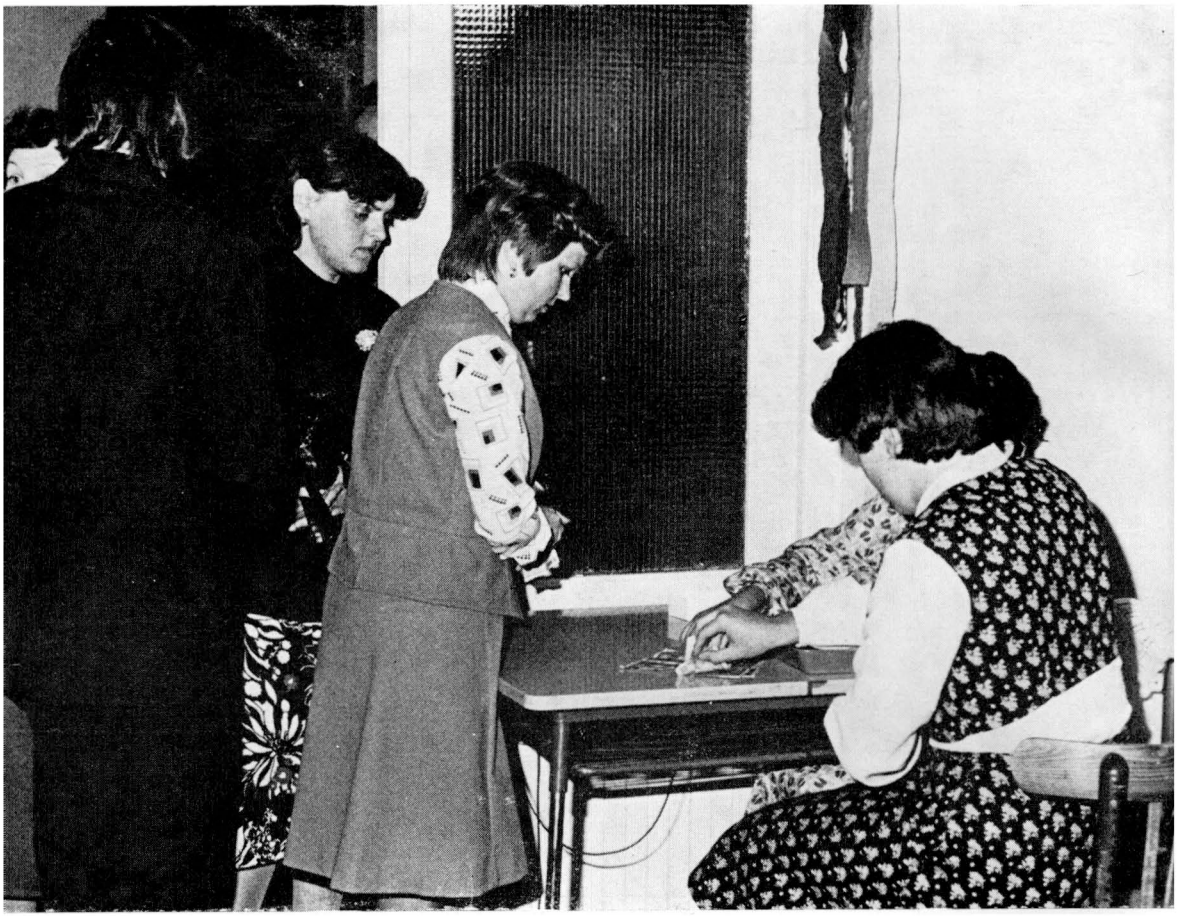

[205]

[206]

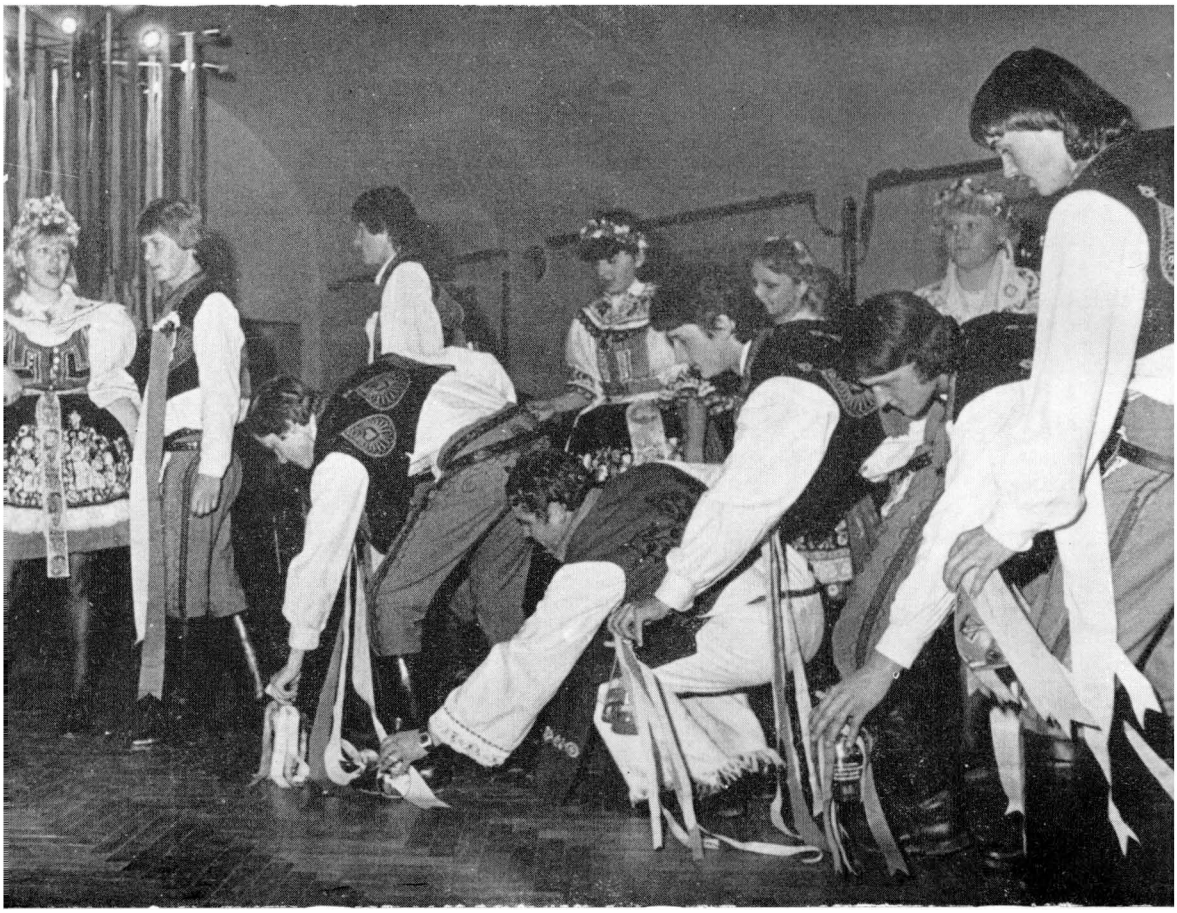

[207]

[208]

[377]

[209]

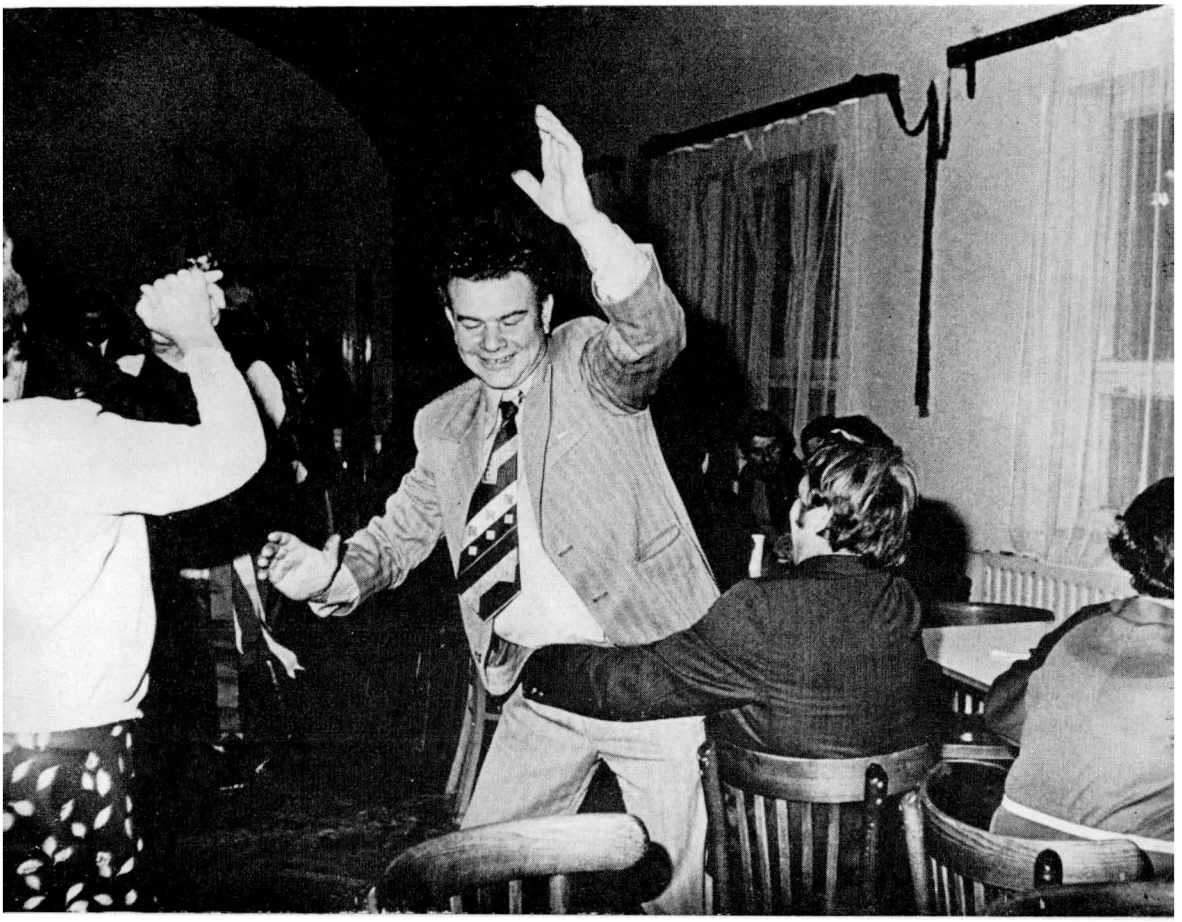

[210]

[211]

[212]

[213]

[224]

[215]

[216]